

ÖZGÜR İRADE

Sergileyeceği davranışlara ya da yapacağı seçimlere kendi istemiyle karar verebilen birinin özgür iradesinin yüksek olduğunu söyleriz. Özgür irade kavramının düşün tarihindeki yerini şöyle bir araştırdığımızdaysa, davranış ve kararlar üzerindeki kontrolün ne dereceye kadar mantıklı olduğuna ilişkin tartışmalarla birlikte irdelenmiş olduğunu görüyoruz. Öyle ki filozoflardan bilim insanlarına kadar pek çok düşünür insan davranışlarında iradenin yerini özgür seçimlerimizin ardında yatan neden-sonuç ilişkilerine ve doğa yasalarındaki determinist (her olayın ardında mantıklı bir neden yattığını savunan fikir) öğelere büyüteç uzatarak çözümlenmeye çalışmış. Her ne kadar toplumlar etik değerler çerçevesinde genellikle bireyin davranışlarından tamamen bireyin kendisini sorumlu tutsalar da koyu deterministler evrendeki her dinamiğin belli etkiler sonucu oluştuğunu öne sürerek özgür iradeden söz bile edilemeyeceğini, kişinin davranışlarının dış etkilerle şekillendiğini savunmuşlar. İki zıt kutup arasındaki ölçek boyunca gidip gelen felsefik ve bilimsel varsayımlarsa davranışlarımız üzerinde kendi kontrolümüzün ne kadar olduğuna dair henüz bir fikir birliğine varamamış görünüyor.

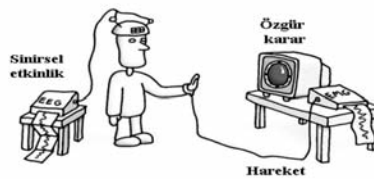

Şekil I: Libet'in deneysel düzeneği.

Konuyla ilgili yapılmış klasik çalışmalar bundan yaklaşık 20 sene öncesinde fizyolog Benjamin Libet tarafından yürütülmüş. Libet deneylerinden bir tanesinde katılımcının önüne dönen bir düğme koyarak bu düğmeye istediği zaman değmesini, eş zamanlı olarak da düğmeye değmeye karar verdiği ilk anı bildirmesini istemiş. Deney sürerken Libet'ye, yine katılımcının kafa derisine yerleştirilen elektrotlar yardımıyla hareket öncesi ve sonrası beyindeki sinirsel etkinliği okumuş. Sizler de fark etmişsinizdir ki bu örnekte, katılımcı düğmeye istediği zaman değeceğinden hareketin zamanını tamamen kendi iradesine bağlı olarak ayarlamış oluyor. Dolayısıyla sonuçlardan özgür iradeye yönelik bir çıkarım yapabilmek

mümkün. Düğmeye basmaya karar verdiği ilk ansa davranışın bilincine ulaştığı anı gösteriyor: "Düğmeye şimdi basabilirim". Şekil I'de deney düzeneğini, Şekil II'deyse deneye alınan katılımcının beyinsel etkinliğinin grafiğini görüyoruz. Bu grafikte pembe kesik çizgideki 0 anı katılımcının elini düğmeye yönelttiği an. Bu karara ne zaman varmış olduğuna yönelik bildirimini doğrultusunda mavi çizgiye kolunu hareket ettireceğinin bilincine ulaştığı ana denk geliyor. Ancak ilginç olan yeşil ve mavi çizgiler arasında geçen ve hareket kaslarına komut veren sinirlerin etkinliğini arttırdığı süreç. Çünkü öyle görünüyor ki, kişi elini hareket ettireceğine karar verdiğini sandığı zamandan bir miktar önce beyin sinirleri halihazırda davranışı başlatmaya hazırlanmış oluyor. Eğer ki davranışlarımız bilincimize düşmeden otomatik olarak şekilleniyorsa özgür irade gerçekten de özgür olabilir mi?

Şekil II: Beyindeki sinirsel etkinlik grafiği (voltaj-özgür karar)

Libet'in yaptığı bu deney ve ortaya koyduğu felsefik soru bugünün sinirbilimci ve psikologlarının da oldukça dikkatini çekiyor. Ancak bilim insanları, Libet'in bu çıkarımına kuşkuyla yaklaşıyor. Çünkü yalnızca beyinsel etkinlik grafiğine dayanarak bilinçli deneyim (irade) ve sinirsel etkinlikteki artışa (otomatik) dair herhangi bir neden-sonuç ilişkisinin kurulamayacağını, üstelik de katılımcıların sözel bildirimlerinin öznel olduğunu ve güvenilemeyeceğini savunuyorlar. Tartışmada hangi tarafta yer alacak olursak olalım, Libet'in bu deneyi özgür irade gibi oldukça soyut bir kavramın bilimin yöntemleriyle somut bir şekilde nasıl çalışılabileceğine örnek göstermesi bakımından büyük önem taşıyor. Öyle ki bu düzeneğe halen kimi bilim insanlarıncı kullanılıyor. Ancak alandaki yeni çalışmalar genellikle iradenin özgür olup olmadığını sorgulamaktan çok, hangi beyin bölgesiyle ilişkili olduğunu ortaya çıkarmaya yoğunlaşıyor. Bulguların üzerinde fikir birliğine vardığı bölgeyse ön medyan korteks adını taşıyor. Bilim insanları, bu bölgedeki etkinliğin davranışlarımız üzerindeki kontrolümüzü belirlediğini düşünüyor. Diyelim ki elimizi bir bardağa uzatmak üzereyken birden vazgeçtik. İşte bu vazgeçişimiz bir ses ya da ışık gibi dış bir nedenden değil de kendi irademiz dahilinde gerçekleşiyorsa beynimizdeki ön medyan korteksin devreye girdiği düşünülüyor. Araştırma grubundan Prof. Patrick Haggard, bu beyin bölgesinin çok önemli olduğunu ve sosyal varlıklar olarak insanların anlık dürtüleriyle hareket etmelerini engellediğini söylüyor. Ancak bunu çok yönlü bir bastırma mekanizması olarak görebiliriz. Önümüzde duran bir tabak pastaya elimizi götürürken son anda kendi irademizle vazgeçişimiz hem sağlık gibi kişisel, hem de diyetle güzel bir dış görünüme bürünme gibi sosyal bir kaygı taşıyor olabilir.

Sonuç olarak bilim insanları iradenin özgür olup olmadığına yönelik henüz bir fikir birliğine varmış görünmüyor. Ancak iradeyle ilişkili beyin bölgelerini çalışan araştırmacılar, bireylerin kendi seçimlerine bırakıldığında davranışlarını bastırmaya ne denli yatkın olduklarını beyin etkinliklerinden okuyarak iradelerinin yüksek mi yoksa düşük mü olduğuna dair çıkarımlarda bulunabiliyorlar.

Kaynaklar:
Brass, M. & Haggard, P. (2007) To do or not to do: The neural signature of self-control. The Journal of Neuroscience, 27(34), 9141-9145.
Haggard, P. (2005) Conscious intention and motor cognition. Trends in Cognitive Sciences, 9(6), 290-295.